

HALKIN ETNOGRAFİSİNİN ZONİMLERDE İFADESİ

Esedova SEVINC¹

Özet

Azerbaycan dilçiliğinde zoonimler yeterince geniş, kapsamlı sistematik tadmikad obyektı olmamış, fakat ara-sıra bazı makaleler yazılmıştır. Dilimizin zooloji sisteminde tarihen köpek ve at adlarının daha çok işlendiği tesbit edilmiştir. Ayrıca araştırmacılar bu durumu söz konusu hayvanların eski dönemde totem olarak kabul edilmesi ile; bazen halkın ekonomik faaliyetleri ile, bazen de kumandanların, başkanların savaş aracı olarak tarihsel kendi özel atının olması ile izah etmişlerdir. Böyle zooleksmelere çeşitli tarihi dönemlere ait samsuz sayıda örnekler gösterilebilir. Öncə kutsal kitabımız olan "Kur'an-i Kerim"den aldığımız örneklerin dikkata sunulması doğru olar. Örneğin; Hz. Muhammed Peygamber'in bindiği ve çok sevdiği hayvanlar olmuştur. *Bu hayvanlardan biri olan Düldül Mukavkıs'ın Peygamber Efendimize hediye etdiyi ilk katır idi. Ona bazen Es-Sehba, bazen Düldül söylemişlerdir.* Hz. Muhammed Peygamber'in birkaç atı olmuş ve O, atları çok sevmiştir. Kaynaklarda, Resulullah (s.a.v.) 'ın en çok sevdiği atlar, doru renkli, burnunda beyazlık olan, hızla koşan, insanın öğrettiklerini çabuk öğrenen, ayağının sağ tarafında beyaz benekleri olan atlar olmuştur". Dini kaynaklarda rastladığımız zoonimler kendisinde böyle bir fikri içeriyor ki, bu isimler diğer isimlerden daha eski bir tarihe sahiptir. Mektelede değerlendirilecek olan folklor örnekleri de şu fikri ispat etmektedir. İlk örnekleri ise emek şarkıları, masallar, destanlar, hikmetli sözleri vb.- dir. Hayvanat aleml ile ilgili inançlar Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde tarihsel olmuş ve bugün de vardır. İnsanlar arasında baykuşların yalnızca yıkıntılarda yaşadığına, uğursuzluk getirdiğine dair bir inanış vardır. Baykuşlar hayatlarının büyük bir kısmını gece geçirirler ve dolayısıyla insanların gözüne çok az görünürler. Bu nedenle, onların bazı bahçelere gelmesi, alışılmadığımız sesler çıkarması insanları vahimeye düşürmüştür, neticede "baykuş gibi ulamaq" ifadesi oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: hayvan, kuş, balık, inanç, ekonomik, etnografik

THE ZOOLOGICAL EXPRESS OF THE PEOPLE'S ETHNOGRAPHY

Abstract

In Azerbaijani language, the zoonims were not wide enough and did not have a comprehensive systematic obsession, but some occasional articles took place. Such a result has been obtained from researches that our dogs and horses are more often processed in the zoological system of our language, which researchers sometimes find that these animals are accepted as totems in the old period; Sometimes with the economic activities of the people, sometimes with the kings, the commanders, and the president's own private horses as instruments of war. An infinite number of examples from various historical periods can be shown in such zooleksemes. First, we can present examples of what we call the "Kuran-I Karim", our holy semantic book. For example; Hz. Muhammad loved animals very much: For example: 1) Duldul: Mukavk's the first mule to be presented to our Prophet. Sometimes they call him Es-Sehba and sometimes Duldul. Hz. Mohammed's has also a few horses and he loved the horses very much. It is shown in the sources that "the horses that Rasulullah (S.A.V.) loved the most, were the horses with the correct color, whiteness in the nose, fast running, quick learning to man, white visions on the right side of the foot". The zoonims we encounter in religious sources include such an idea in themselves, these names have an older age than other names. This idea also proves examples of folklore. The first examples of these works are labor songs, epics, wise words, etc. Beliefs about the zoological region have been and remain in all regions of Azerbaijan. But it should not be forgotten that the relation of birds called owls is not the same in all nations. The English and the Slavian peoples looked at this bird as a clever, just bird.

Key words: animals, birds, fish, belief, economic, ethnography

Özgün Araştırma / Original Article

¹Sorumlu yazar/Corresponding Author: ADPU, İngiliz dili kafedrası, Azerbaycan, hacherhuseynova@mail.ru

GİRİŞ

Azerbaycan dilçiliğinde zoonimler yeterince geniş, kapsamlı sistematik tahkikat obyekti olmamıştır. Fakat ara-sıra bazı makalelerde, ayrı- ayrı araştırma çalışmalarında zoonimlerle ilgili çeşitli görüşler yer almıştır. Yapılan araştırmalardan böyle bir netice hasil olmuştur ki, dilimizin zooloji sisteminde tarihen köpek ve at adları daha çok işlenmiştir. Şunu araştırmacılar bazen şu hayvanların eski dönemde totem olarak kabul edilmesi ile; bazen halkın ekonomik faaliyetleri ile; bazen de hanların, kumandanların, başkanların savaş aracı olarak tarihsel kendi özel atının olması ile izah etmişlerdir (Seyidov. 1979.59-66).

Böyle zooleksemle çeşitli tarihi dönemlere ait sonsuz sayıda örnekler gösterilebilir. İlk olarak kutsal semavi kitabımız olan "Kur'an-i Kerim"den aldığımız örnekleri sunabiliriz. Örneğin;

1.Hz. Muhammed Peygamber'in girdiği ve çok sevdiği hayvanlar olmuştur:

A) Atlar:

-Fidde isimli at Hz. Ebu Bekir tarafından peygambere verilmiştir.

-Eyliyeye- Bunu da Hz. peygambere Eyle meliki hediye etmiştir.

-Neam- Söylenene göre, deve (bazı kaynaklarda ise at veya eşek yavrusu) idi. O, çok iri cüsseli olduğu için minik için kullanılmamıştır.

- Fidde: Peygamberimize bu hayvanı Fereve bin Amr hediye etmiş ve O da bunu Hz. Ebu Bekir'e bildirdi(13).

Hz. Muhammed Peygamber'in birkaç atı da olmuş ve O, atları çok sevmiştir. Kaynaklarda gösterilir ki, "Resulullah'ın (s.a.v.) en çok sevdiği atlar, doru renkli, burnunda beyazlık olan, hızla koşan, insana çabuk öğrenen, ayağının sağ tarafında beyaz benekleri olan atlar olmuştur"(13).

Hz. Peygamber'in atlarının isimleri de birbirinden ortaya çıkmaktaydı:

-El-Mürteciz: İbn Abbas şöyle söylemiştir: Rasulullah'ın(s.a.v.)El-Mürteciz denilen bir atı vardı.

-es-Sekb: Musannif (yazar) şöyle demiştir: Rasulullah'ın (s.a.v.) sahip olduğu ilk at, "es-Sekb" denilen attır.

Aynı zamanda, El-Lizaz, et-Tırf, el-Verd, en-Nahif (bazıları "el-Lahîf'demişler), el-Yasub adlı atlar da Hz. Peygamber'e ait olmuştur(13).

B) Develer:

-El-Adba: Çok hızlı olmuş, hiç bir deve onu geçe bilmemişti. Fakat bir bedevinin (Arap) iş devesi onu geçmiştir(12).

- Kasva: İbn Ömer söylemiştir ki, Resulullah (s.a.v.), Mekke'ye devesi Kasvâ'nın üzerinde girdi.

Kasva Peygamber Efendimizin devesinin adıdır. Peygamber Efendimiz bu deve üzerinde hicret etmiştir. Peygamberimize vahiy gelince, Onu bu deveden başkası alamıyordu. Bu devenin adının El Adba veya El-ceda olduğu da söylenmiştir. El ceda kulağı koparılan demektir. Bu devenin kulağının ucunda kesiklik olduğu için böyle adlandırılmıştır (13).

-Ya'fur // Ufeyr: Peygamber Efendimizin Hele adıdır (14).

Dini kaynaklarda rastladığımız zoonimler kendisinde böyle bir fikri içeriyor ki, bu isimler diğer isimlerden daha eski bir tarihe sahiptir. Bu fikri folklor örnekleri de ispat ediyor.

Sözlü halk edebiyatının ilk örnekleri - ilkel insanların ev, doğa olayları, avcılık, emek ve benzeri konular hakkında fikirleri ve bununla ilgili geçirdikleri duyguları anlatan eserlerdir.

Bu eserlerin ilk örnekleri ise emek şarkıları, masallar, destanlar, hikmetli sözleri vb.-dir. Sözlü halk edebiyatı kolektif yaratıcılık ürünü olduğu için halkın çok bölümünün arzu ve isteklerini, çeşitli olaylara yaklaşımını, dünya görüşlerini yansıtır. Folklor örneklerinde aynı zamanda biz araştırma obyektimiz olan zooleksemle bağlı, hayvanlara münasebetle ilgili, onların adlandırılmasının düzenliliği hakkında yeterli bilgi almak mümkündür. Böyle bilgiler sözlü halk edebiyatının lirik, epik ve dramatik türüne giren janrlarda kendi dolgun ifadesini bulmuştur.

I. Lirik türlerde zoonimler:

1. Nağmeler: Nağmeler lirik türün eski ve yaygın janrlarından biridir. İçeriğine göre birkaç ikiye ayrılır: emek, tören, sezon, kahramanlık ve ev nağmeleri.

Çalışma türküleri: Çalışma türküleri emek sürecinde oluşan ve okunan türküler. Holavarlar ve sayaçı kelimeler emek şarkılarının en yaygın türlerindedir. Holavarlar tarım ve çiftçilikle ilgili türküler. Holavarlarda etnografik özellikleri, üretim aletlerinin adına, öküzün, kelin tarifine sıkça rastlanmaktadır. Örneğin:

Qızıl öküzüm, yeri,
Qoyma şum kala, yeri,
İti terpen, maralım,
Düşmenler bakır beri.

Sayaçı kelimeler qoyunçuluqla bağlı türkülerdir. Sayaçı türküleri, genellikle, koyuna müracaatla okunur ve ondan hayır dilenir. Örneğin:

Ninem, a narış koyun,
Yunu bir qarış koyun.
Çoban senden küsübdür,
Südü ver, barış, koyun.

2. **Epik ve lirik** türden oluşan kompakt janrlardan biri bilmeceler olmuştur. Folklor literatüründe zoonim içeren **bilmeceler** oldukça yaygındır. Dinleyicilerin, özellikle çocukların ve gençlerin zihinsel yeteneğini, bilgisini kontrol etmek amacıyla kullanılmıştır, üstü kapalı belirtileri denir ve eşyanın, olayın özünün bulunması talep ediliyor. Bilmecede mutlaka iki taraf yer alıyor. Hem şiirle, hem de nesre olabilirler. Örneğin;

Aşıq ilden yukarı
Şana telden yukarı.
Aşıq bir şey görübtür,
Dizi belden yukarı (çekirge).

3. **Zoonim içeren bayatlar:** Ağız edebiyatının en eski örnekleri olarak kabul edilen bayatlarda zooleksimlere dair yeterince örnekler vardır:

1. Analar, yanar ağlar.

Tellerin sanar ağlar.
Döner göy güverçine
Yollara konar ağlar.

2. Ninem, a nazlı koyun.

Kırkovul gözlü koyun
Peyniri kesme-kesme
Katuğı üzlü koyun.

3. Ben aşık Maralyana

Sen de gel maralyana.

Necesen bir ah çekim.

Dağlarda maral yana. Ve başka...

II. Epik janrın farklı türlerinde zoonimler:

Efsaneler halkın eski bakış açısı, düşünce tarzı, arzu ve istekleri ile ilgili oluşmuştur. Efsaneleri diğer janrlardan ayıran temel belirti odur ki, efsanede gerçek zeminden öte, modern aklın, düşüncenin uydurma, kurgu olarak kabul ettiği olağanüstü, doğaüstü öykü ve olaylar anlatılır. Efsanelerde hayra, güzelliğe muhabbet; şerre, eybecerliye nefret hissi var. Konu-içerik bakımından efsanelerin aşağıdaki türleri vardır:

Zoonimik efsaneler: "Maral", "Kuğu", "Altın yılan", "Turaç", "Şanapipik"

Toponimik efsaneler: "Peri kale", "Siyezen", "Beşbarmaq dağı", "Sengeçal", "Dedegüneş", "Demirkaya" ...

Etonimik efsaneler: "Oğuz", "Bayat" ...

Kosmoqonik efsaneler: "Ayla Güneş" ...

Görüldüğü gibi, eski tarihe sahip olan efsanelerin bir grubu zoonimik efsanelerdir. Bu husus halkımızın ta eski dönemlerden çevrelerinde bulunan hayvanlara yaklaşımı,

onların tarım, gıda ve savaş için ram edilmesi, aynı zamanda adlandırılması ile ilgili görüşleri belirtilmiştir (Nabiyev. 2006. 98).

I. Zoonimlerin katılımıyla oluşan atasözleri:

1. Cücenı sonbaharda sayarlar.
2. Kedinin ağızı ete çatmayanda der iy gelir.
3. Deveden büyük fil de var.
4. İt havlar, kervan geçer.
5. İt kaya gölgesinde yatıyor, öyle biliyor kendi gölgesidir.
6. Kediyi çok sıkıştırma, kaplana döner.
7. Fare görünce kaplana dönen kedi, kaplan görünce fareye döner.
8. Kedi öldü, farelerin bayramıdır.
9. Sahibinin yanında kedi de it basar.
10. Kediyi bir vursan - dinmez, iki vursan -dinmez, sonunda yüz-gözünü cırmaqlar.
11. Yatağan aslandan gezeyen kedi iyidir.
12. Kedi miyovlamasın, tavuk kakıldamasın.
15. Kedi arkasını yere vurmaz.
16. Mescid şamını yiyen kedi kör olur.
17. Kedi babası hayrına fare tutmaz.
18. Yahşı ata bir kamçı, yaman ata bin kırbaç.
19. Kediyi bağlayıp ekmek yiyenlerden.
20. Yeherin ağır yüngülün, at bilir.
21. Eşek ne eşek - kılı kadife, ince kemer, yüzü kamer, yürüyüşü at, üstünde yat, beline bin, evine ulaş.
22. Meydana at sürülmez, denemesen er bilinmez.
23. At gücünü kafilde gör, mert gücünü meydanda.
24. İte selam, çılıgına soru olmaz.
25. Kuru torba ile at tutulmaz.
26. Arkadaşına at verme, verdinse "yavaş git" deme.
27. Er altında at olur, gayret altında er olur.
28. Yemsiz torba, at getirmez vb. (Nabiyev. 2006. 52-60).

Görüldüğü gibi, atasözleri miktar itibarıyla diyer türlere nisbeten hayli fazladır ve şu sayı artırmak da mümkündür. Örneklerin çok olması ise tarihsel olarak insanların hayvanları ram etmesi, onlardan çiftlik, av, savaş aracı, gıda, bezen hatta güzellik amacıyla kullanılması ve diğer cihetlerle alakadar meseledir. Tesbit ederek sunduğumuz zoonim içeren atasözleri ise insanların hayatının bütün alanlarını temsil eder.

Ünlü bilim adamı A. Nebiyev Azerbaycan halk inançlarını şöyle tasnif etmiştir:

1. Meişetle ilgili inançlar;
2. Tabiat olayları, bitki ve hayvan alemi ile ilgili inançlar;
3. Astral tasavvurlar sayesinde oluşan inançlar;
4. Esatiri görüşmelerle ilgili inançlar. (Nabiyev.2009. 132).

Hayvanat alemine aitinançlarla bağlı bazı örnekler aşağıda zikredilmiştir:

1) "Bahçeyi nazardan korumak için at veya köpek kellesini kazığa geçirip koyarlar bahçeye"// Yani bahçeye kötü nazarla bakan kişinin gözü bu kellelerle karşılaştıklarında keserden düşecek.

2) "Yahunu (güvercini) öldüren hayır görmez" diyorlar. Çünkü, güvercin kutsal kuştur, meleklerden kabul ediliyor. Bu nedenle bir çok alanlarda güvercin ovlanmır ve eti yenmir.

3) "Hangi məkanda baykuş ulasa, mekanın sahibi korkar, tuz-ekmek bular, kuşun önüne koyup der:" Ant veriyorum bu tuz-ekmeğe, çık burdan git, bizden uzak ol ", - derler. Güya kuş aynı yere bir de gelmez.

4) Hayvanlarla ilgili bir başka inanca göre ise, güya bir işin peşinden giden insanın karşısına kedi (kara kedi) çıkarsa hayırlı değil vb. (Nabiyev. 2006. 156)

İnsanlar arasında baykuşların yalnızca yıkıntılarda yaşadığına, uğursuzluk getirdiğine dair bir inanç vardır. Baykuşlar hayatlarının büyük bir kısmını gece

geçirirler ve dolayısıyla insanların gözüne çok az görünürler. Bu nedenle, onların bazı bahçelere gelmesi, alışılmadığımız sesler çıkarması insanları vahimeye düşürmüştür, sonuç olarak: "Baykuş gibi ulamaq"- ifadesi oluşmuştur.

Fakat unutulmamalıdır ki, baykuş denilen kuşla ilgili fikirler tüm uluslarda, tüm halklarda aynı değildir. İngilizler ve Slavyan halkları şu kuşa zeki, düşünceli, adil bir kuş türü gibi bakmışlar. Bir işin peşinden giderken karşına kedinin, özellikle de siyah kedinin geçmesi Azerbaycan'da iyi alamet sayılmaz. Slavyanlar-ruslar ise şuna önem vermezler.

Böylece, yukarıda söylenenleri dikkate alarak neredeyse hayvanlar, kuşlar ve onlara verilen isimler eski zamanlardan insanların meşguliyetini, çiftlik hayatını, tefekkürünü, kültürünü, adetlerini özünde belirtmiştir. İnsanların inançları, hayvanlara yaklaşımı bu isimlere de yansımıştır. Demek, herhangi bir halkın tarihini, etnoğrafisini öğrenmek için onun leksikasındaki zooleksimlerin öğrenilmesi mühim şarttır.

KAYNAKÇA

1. Seyidov. M. (1979). Akkoyunlu Karakoyunlu etnonimlerinin etimolojik incelenmesi. Gobustan "dergisi. Bakü.
2. Nebiyev. A. (2009). Azerbaycan halk edebiyatı. Bakü: Çırak.
3. Nebiyev. A. (2006). Azerbaycan halk edebiyatı. Bakü: Elm.
4. Qurbanov. A. (2004). Azerbaycan onomalogiyasının esasları. Bakü.
5. Tanrıverdi. E. (2012). "Kitabi- Dede Korkut" da At Kültü. Bakü: Bilim ve Eğitim.
6. Yusifov. Y. (1984). Azerbaycan dilinin zooloji leksikası. Bakü.
7. Efendiyev. P (1992). Azerbaycan şifahi halk edebiyatı. Bakü: Maarif.
8. "Kitabi-Dede Korkut". 1988. Bakü.
9. Hacıyeva A.K. (2004). İngilizce-Azerbaycanca zoometaforizmler lüğeti, Bakü: Nurlan.
10. Hacıyeva A.K. (2006). Zoometaforizmer (İngiliz ve Azerbaycan dillerinin materialları arasında), Bakü: Nurlan.
11. <https://az.wikipedia.org/wiki/Muhammed>,
12. gozelislam.com/heyvanlara-eziyyet-vermek/
13. www.alemlererahmet.net/...efendimiz/.../peygamber-efendim..
14. www.hzmehdi.net > ... > Rasulullahın Bindigi Hayvanlar